

חנה הרצוג

מסע בשבילי הסוציולוגיה בישראל

אורי רם. **הסוציולוגיה הישראלית: היסטוריה רעיונית, 1882-2018**. מדרשת בן-גוריון: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות - אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2020.
312 עמודים.

פרו של אורי רם **הסוציולוגיה הישראלית: היסטוריה רעיונית, 1882-2018** מוסיף נדבך חשוב למפעל המתמשך והמתרחב של רם על הסוציולוגיה של הסוציולוגיה תוך שהוא מקיים דיון עשיר ומפרה על הקשרים בין ידע, חברה, מדע ואידאולוגיה. מפעל עיוני-תאורטי זה מעסיק את רם מאז עבודת הדוקטור שכתב בניו סקול שבניו יורק בנושא ההיסטוריה של המגמות הרעיוניות בסוציולוגיה בישראל, אף כי אני סבורה שהזרעים לחשיבה היסטוריוגרפית ביקורתית זו נזרעו כבר בעת שלמד פילוסופיה של המדע וכן בהשפעת הגישה הביקורתית של הקורס לסוציולוגיה של החברה הישראלית שלימד יונתן שפירא באוניברסיטת תל אביב. הקורס סטה מן הדרך שסלל שמואל נח אייזנשטדט בחקר החברה הישראלית כחלק מתפיסת המודרניזציה. הקורס, כמו גם כתיבתו של שפירא, הציעו תפיסה שהתבססה על כוח ושליטה של אליטות, כפי שרם מתאר בספרו (עמ' 113-116). שפירא היה, ללא ספק, ממבשרי "הביקורתיים" (שער ג). הייתה לי הזכות כסטודנטית להיות מתרגלת בקורס הזה שלו, ולימים אף לימדתי אותו שנים רבות כמרצה, אך בדרכי שלי - שעם כל הצניעות אני מרשה לעצמי לומר שהציעה גישה ביקורתית אחרת.

הקורס שלימדתי התייחס למבטים התאורטיים השונים והמשתנים של מחקר החברה בישראל מנקודת מוצא הגורסת שהחברה הישראלית נתונה במשא ומתן מתמשך על גבולותיה, על זהותה ועל מהותה. אגב, כשיהודה שנהב קיבל עליו ללמד את הקורס לאחר שפרשתי ממנו, הוא הציע לשנות בשם הקורס את המילים "על החברה הישראלית" למילים "על החברה בישראל" במטרה להכליל גם את מבטן של קבוצות שאינן נכללות או אינן מקבלות את הכללתן בקטגורית זהות זו. לשיטתי, הישראליות ומשמעויותיה נתונות במשאים ומתנים מתמשכים על גבולות ומהות, ואלה אינם פוסחים על המחקר והתאוריה הסוציולוגית. במובן זה ייתכן שאינני הסוקרת המתאימה ביותר למפעלו המרשים של אורי רם, שכן אני שייכת לפרועות הגבולות והמיונים. עם זאת, את סקירת ספרו קיבלתי עליי מתוך הערכה רבה לתרומתו רבת השנים בכתיבתו המעמיקה והמנהירה, הפותחת מניפה רחבה ובכך הודפת את חששו של יוסף בן דוד, סוציולוג ירושלמי, שמדע בארץ קטנה עלול להיות פרובינציאלי וצר אופקים. רם, בסקירתו המלומדת, מלמד אותנו כמה הסוציולוגיה בישראל עשירה, משתנה ומאתגרת, ולא פחות מכך – מקיימת דיאלוג עם המחקר בעולם, הגם שלעיתים, לעניות דעתי, במחיר הידמות יתר.

"כל שנה יכולה להיחשב השנה הראשונה", כותב מייקל יאנג בספרו על הזמן, "הצעד החשוב הוא מסגורם של אירועים בזמן נתון והפיכתם ל"שלנו" (Young, 1988, 197). במאמר אחר שכתבתי טענתי, בעקבות יאנג, שההתחקות אחר השינויים בחלוקה לתקופות ובחירת האירועים המעצבים מלמדות על שינויים בהגדרת הזמן "שלנו", ולא פחות מזה – על השינויים המתרחשים בהרכב של השותפים לתהליך של הגדרת הזמן. ולכן שאלות המפתח הן מי הם הממסגרים, מי מוכלל או מודר וכיצד הופך הסיפור ההיסטורי לחלק מהבניית ה"אנחנו" או ה"שלנו" (הרצוג, 2000, 209). אורי רם בחר בתור נקודת אפס מתודולוגית לְסַפֵּר ולנתח את ההיסטוריה הרעיונית של הסוציולוגיה בישראל טרום המדינה וטרם התמסדותה כפרופסיה וכתחום מחקר במוסד אקדמי. ישראל, בעבורו, היא מושג המפתח, והוא מתחיל את המסע בראשית ההתיישבות הציונית ב־1882 ומרחיב את הדיון גם לשטחים הכבושים שלאחר 1967 (עמ' 9).

בחירת נקודת אפס זו מתייחסת לזמן שהסקירה נפתחת בו. היא גם משפיעה על בחירת השחקנים שהם המרכזיים לדעתו בסיפור היסטורי־סוציולוגי זה, אבל לא רק על זה אלא גם על מה שהוא בוחר לקחת מהם כדי לסרטט את גבולות הסוציולוגיה הישראלית "שלו". כפי שהוא כותב ביושרה האקדמית שלו: "זהו ספר שמבוסס על עיון ועל פרשנות מקצועיים למהדרין; עם זאת, הוא מביא לידי ביטוי את התעניינותי ואת התנסותי

האישית בתחום – ובמובן זה זהו גם ספר אישי מאוד" (עמ' 19). פרשנות, גם זו המוגדרת כמקצועית, היא תמיד בגדר פרשנות, ולכן ניתן להתווכח איתה או עם חלקים בה ולהציע גם פרשנויות אחרות. לזכותו של רם ייאמר שהוא מציין שיש מרחב של מחקר וגישות שהוא לא התייחס אליהם (עמ' 18–19).

כוחו של הספר בכך שהוא לוכד את הקוראת בהגיונות המארגנים של הסיפר הפרשני שלו. רם עושה מלאכת מחשבת אנליטית מרשימה ומתועדת במרחב הולך ומתרחב ומתגווון של מחקר אגב ניתוח של תהליכי שינוי מבניים, תרבותיים ואקדמיים. יש לו יכולת מרשימה לסקור ולארגן עולם מחקרי עשיר גם בישראל וגם בעולם ולשזור ביניהם קשרים מאירי עיניים ומעוררי מחשבה, כמו גם לחדד מחלוקות. באופן זה, אף שהספר עוסק בסוציולוגיה בישראל, הוא גם מאיר את הסוציולוגיות שהתפתחו בעולם ובכך מעניק לקוראת שיעור מאלף במחקר ובהגות חוצי גבולות. רם מוביל את הקוראת דרך ארבעה שערים – "המבשרים", "המייסדים", "המבשרים", "הפוסט-טיים" – ובכל אחד מהם מציב תת-פרקים המאירים מנעד גישות. רם מציע תוואי דרך עם כותרות המבקשות למשמע ולעשות סדר בעולם עשיר בכתיבה, במחלוקות ובמחקרים אמפיריים. בפרפרזה על כותרת ספרו הפתיינית של פיטר ברגר **הזמנה לפגישה (עם הסוציולוגיה)** (1970), רם מזמין חוקרים, סטודנטים ויית ואנשים מן השורה לפגישה מלומדת ומעשירה עם הסוציולוגיה הישראלית.

הספר פותח עדשה רחבה הממקמת את הסוציולוגיה בהיסטוריה של תחומי דעת קרובים ובאופני התמקמותה המקומית והחיצונית כבר בשער הראשון שכותרתו "המבשרים". פרק 2 בשער זה עוסק בסוציולוגיה שלפני הסוציולוגיה, והוא מסמן זירות ערכיות וסוציולוגיות שהעסיקו את המבשרים ואשר הפכו בחלוף השנים לזירות עיון ומחקר של הסוציולוגיה. דווקא משום כך בולט בהיעדרו תת-סעיף רביעי בנושא "המבשרות" הפמיניסטיות, מי שהעלו לסדר היום את סוגיית השוויון המגדרי כחלק בלתי נפרד מן הדיון על מהותה של החברה המתהווה. הספרון של שרה עזריהו (1977 [1949]) **התאחדות נשים עבריות לשווי זכויות בא"י: פרקים לתולדות תנועת האשה בארץ, 1900–1947**, לדוגמה, הוא מסמך המתעד את המאבק על זכות הבחירה למוסדות היישוב ובה בעת מרחיב את המבט לדיון בשאלות משפטיות של זכויות נשים וילדים, חשיפה של אפליית נשים בסוגיות כגון נישואים וגירושים, ירושה, עיגון, חליצה, ביגמיה ומזונות, כמו גם תרומתן בהנחת היסודות למה שלימים ייקרא מדיניות הרווחה (גרינברג והרצוג, 1975). בצד הדיונים על יחסים מעמדיים ולאומיים היה נכון להזכיר בספר גם את המאבקים בהתיישבות העובדת

על מעמדן ומאבקן של הנשים לשוויון שנותחו ותועדו בידי הנשים בזמן אמת. הן היו סוציולוגיות ציבוריות שדמינו ותבעו סדר חברתי אחר. את כתיבתן והגותן חילצו מתהום השכחה חוקרות רבות, שכמה מהן מוזכרות בשער "המבקרים".

שער ג, שהוא שער מרתק בעיניי, פורש מנעד גישות של "המבקרים", שאורי רם מסמנם בכותרות "הביקורתיים", "המשוסעים" ו"הירושלמים". כדרכו, הוא מיטיב להציג את עיקרי תפיסותיהם, להאיר נושאים שעמדו לא אחת, ועדיין עומדים, במחלוקת. המבקרים למיניהם מנחילים לסוציולוגיה את הממד הביקורתי שעומד בלב הסוציולוגיה, ואפשר לטעון שהם סוללים את הדרך לשער ד – "הפוס־טיים" למיניהם; אלה התובעים רפלקסיביות מתמדת, שהיא ליבת הסוציולוגיה הביקורתית; אלה השואלים על מה ומי עוד לא חשבנו, את מי עוד לא ספרנו, ניתחנו והבנו. השאלות הסוציולוגיות והשיח הסוציולוגי מחלחלים לתחומי דעת ומחקר אחרים.

אם סיפור הסוציולוגיה והתפתחותה הוא סיפור התרחבות של שיח אקדמי רב פנים העוסק בבעיות מרכזיות של החברה בישראל, כי אז פרק הסיום מעלה שאלה כבדת משקל: הסוציולוגיה לאן? ובניסוח מעט אחר: לאן מועדות פניו של המחקר לנוכח השינויים הסוציולוגיים והפוליטיים המתרחשים בחברה בישראל? ואף על פי שהפרק מעלה שאלות סוציולוגיות רבות, כותרת פרק 13 היא "סוציולוגיה במשבר". האם הסוציולוגיה אכן שרויה במשבר? ואולי מה שאורי רם מתאר הוא המשבר של החברה הישראלית בעיניו של חוקר שנקודת המוצא שלו היא "ישראל" והוא תוהה "ישראל לאן"? או שמא אפשר לאמץ את התפיסה שלפיה לב ליבה של הסוציולוגיה הוא שחברה היא מאבק מתמיד על גבולות, משמעות ומהות?

כפי שכתבתי בפתח דבריי, הספר הוא מסע אינטלקטואלי מרתק בעולם של מחקר וחברה. אורי רם לוקח אותנו איתו למסע רבגוני ומשתף אותנו, חוקרים ותוקים. ות, סטודנטים. ויות וקהלים רחבים של מתעניינים. ות, בידע הרב שלו ובמידע שנצבר במחקר ענף ומעשיר, פרי עבודתם של חוקרים וחוקרות במהלך השנים. ואף שפמו בכל מסע גם כאן אפשר לפסוע בשבילים אחרים, אין ספק שהדרך שרם מוליך בה את קוראיו נוגעת בלב הבעיות של החברה בישראל, ועל כך הוא ראוי לכל שבח.

מקורות

ברגר, פיטר (1970). **הזמנה לפגישה (עם הסוציולוגיה)**. תרגום: יוסף עוזיאל. תל אביב: עם עובד.

גרינברג, עפרה, וחנה והרצוג (1975). **ארגון נשים וולונטרי בחברה מתהווה: תרומתה של ויצ"ו לחברה הישראלית**. תל אביב: המכון למחקר חברתי ליד החוג לסוציולוגיה – אוניברסיטת תל אביב.

הרצוג, חנה (2000). כל שנה יכולה להיחשב כשנה הראשונה: הסדרי זמן וזהות בוויכוח על שנות החמישים. **תיאוריה וביקורת** 17, 209–216.

עזריהו, שרה (1977 [1949]). **התאחדות נשים לשווי זכויות בא"י: פרקים בתולדות תנועת הנשים בישראל, 1947–1900**. חיפה: הוצאת הקרן לעזרת האשה.

Young, Michael (1988). *The metronomic society: Natural rhythms and human timetables*. London: Thames and Hudson.

פרופ' חנה הרצוג, פרופסור אמריטה לסוציולוגיה, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב; עמיתה בכירה, מכון ון ליר בירושלים.

דוא"ל: hherzog@tauex.tau.ac.il